

І. В. Погоржельська

ДОСЛІДЖЕННЯ ТА НАУКОВА РЕКОНСТРУКЦІЯ ОДЯГУ УГОРСЬКОГО ТИПУ ЗА АРХЕОЛОГІЧНИМИ ЗНАХІДКАМИ

Використання одягу угорського типу на теренах Речі Посполитої в 17 ст. на підставі письмових, образотворчих та археологічних джерел. Аналіз археологічної знахідки текстилю з костелу в м. Дубно, її окреслення та датування. Реконструкція вузьких угорських штанів та їх тестування при навантаженнях наближених до автентичних умов відповідного історичного періоду.

Ключові слова: крій, кравецькі книги, реконструкція, археологічний текстиль.

Матеріальна культура козацької доби стає все більш актуальною темою вивчення науковців, викликає інтерес широкого загалу. Її невід'ємною частиною є одяг, технологія його виготовлення, змінність елементів або базових основ, етнокультурні впливи та ін. Все це є віддзеркаленням тих суспільних відносин та економічних процесів, що мали місце протягом певного часу.

Одним з методів наукового дослідження є реконструкція одягу із використанням інформативної бази письмових джерел (щоденники, заповіді, інвентарі майна, книжки кравецьких цехів), іконографічні зображення епохи (живопис, гравюри, нагробки), музейні зібрання та археологічні знахідки.

У 17 ст. на теренах Речі Посполитої побутувало одразу дві течії моди: західноєвропейська, або, як її жартома називали в сатирах того часу, «плюдрацька», та мода контушова або сарматська. Таке співіснування одразу двох течій серед міщанства добре ілюструє «Ламент різних станів над померлим кредитом» 1655 р. Зміни в моду приносили військові походи з воєнними трофеями та новими ринками постачання, студенти, що поверталися з закордонних академій

і практик. Подорожуючі, які в своїх щоденниках нотували цікавинки, як, наприклад, у щоденнику князя Острозького [Woysznarowicz, 1667].

Також зміни наступали при входженні на трон нової особистості, так з коронуванням Стефана Баторія в 1576 р., більш яскраво починають просліджуватися впливи угорської моди на одяг мешканців Речі Посполитої. Аналіз письмових джерел дозволив виявити такі угорські типи одягу в гардеробах міщин і шляхти.

1. Сорочки занотовані в реляції Giovanni Paolo Mucante 1596 р. «вдягнені в сніжно-білі сорочки з тонкої льняної тканини з широкими рукавами оздобленими золотим шитвом» [Sikora, 2013, s. 12], а також в 1606 р. в інвентарі.

2. Познаньського купця «сорочок угорських 5 за копу грошей, сорочок 10 угорських за 4 злотих» [Nawrocki, 1961, s. 340], в інвентарі речей аптекаря у 1630 р. «сорочок венгерок 4 по 22 гроші» [Nawrocki, 1961, s. 453].

3. Штани угорські, цікавий запис про які є в реляції Рангоні 1604 р., що стосується польського королівства: «штани їх з фіолетового сукна, обтислі в литках, до низу не зшиті але з застілками ззаду на залізні гапlickи — словом на угорський спосіб» [Rangoni, 2013, s. 73].

4. Верхній одяг. Письмові документи містять чисельні записи про угорські баландрани, бекеші, доломани та менти. Доломани є й серед речей київських міщан. Так 1639 р. був складений заповіт з переліком речей, переданих в спадок, серед яких згадується «доломан фалендишовий лазуровий з кгузиками сребрними дрововими, доломан старий трибуховий з кгузиками сребрними, доломан червонний фалендишовий» [Білоус, 2011, с. 152].

У запису з судового акту житомирського угорського суду про пограбування службених людей Адама Корчевського у 1636 р. згадано: «взяли долман облочистий шпитуховий що коштував 20 злотих» [Мойсієнко, 2004, с. 7].

Аналіз образотворчих джерел, на жаль, не може надати конкретних прикладів цього одягу, бо однаковий силует мають жупан і долман, мента і ферезія, а штани в більшості своїй взагалі приховані під верхнім одягом, або ж показані фрагментарно. Так, на портреті Олександра Корнякта з 1630 р. [Жолтовський, 1978, с. 143] можна побачити звужені від коліна вниз червоні штани. Подібні не широкі штани є й на зображенні козака воеводи Альбрехта Ласького з 1587 р. [Недяк, 2007, с. 119], а також вирізьблено на постаті кіннотника на фризі костелу 17 ст. в Жовкві.

Проте докладнішу інформацію надають так звані карти штук з книжок кравецьких цехів. Аналізуючи записи в кравецьких цехових книжках Угорщини, Чехії, Франції та Німеччини 17—18 ст. можна виокремити описи штанів, що конкретно зазначені як «угорські вузькі довгі». Креслення таких штанів є в картах цехів з чеського міста Будейовіце, записи в якій велися від 1610 р. [Simsa, 2013, s. 193], також в кравецькій книзі міста Статніма [Simsa, 2013, s. 256], цехової книзі з кресленнями кроїв з міста Табора [Simsa, 2013, s. 235]. Два креслення таких штанів з кравецької книги 1724 р. німецького міста Лінц дала в книзі М. Гутковська-Рихлевська [Gutkowska-Rychlewska, 1968, s. 822]. Французьке видання 1671 р. з описами та кресленнями одягу [Boullay, 1671, p. 31] містить докладний запис та креслення таких угорських штанів.

Докладніша й цікавіша інформація є в угорських цехових кравецьких книжках з відповідних міст: Пошони від 1651 р. [Hotto, 2014, p. 70], Сопрон від 1679 р. [Hotto, 2014, p. 70], Дьендьош [Ember, 1967, p. 71] та Табор [Ember, 1967, p. 235].

Варто додати й найраніший опис та креслення таких штанів, Perezняте під час археологічних досліджень поховання кінця 16 ст. недалеко від м. Шарошпатак (Угорщина) [Ember, 1967, p. 154].

Аналіз вищенаведених креслень дозволив виокремити такі спільні характерні особливості:

- крій не по долевій нитці, а навскіс;
- кожна штанина є суцільною за конструкцією але за рахунок вузької тканини має стачний поперечний шов;
- обтислість штанини нижче коліна;
- застібки на литках що забезпечують цю обтислість;
- досить вільний об'єм тканини від середини стегна й нижче без технологічних звужувань крою;
- зав'язування штанів на талії на тканевий пояс.

У той же час при порівнянні змін кроїв у часі за системою запропонованою угорською дослідницею Е. Хотто [Hotto, 2014, p. 77]. Для цього насамперед треба було з'ясувати кут нахилу креслення що до долевої нитки тканини, з якої шили штани. На штанах з поховання з міста Шарошпатак зберігся стачний поперечний шов, зазначений на кресленні археологом, що проходить вздовж кромки тканини, тобто долевої нитки. На кресленнях штанів з вищеперелічених угорських кравецьких книжок зазначено лінії поперечних стачувань або дошитих фрагментів крою, що обумовлено вузькістю тканини. У французькому виданні 1671 р. крій штанів подано на плані розташування креслень на тканині, що також зазначає кут нахилу по відношенню до долевої нитки. За вісь співставлення кроїв було вибрано лінію, що поєднує середину вигину нижньої кромки штанів над стопою і точку середини переду на талії, де починається шов з'єднання правої і лівої штанини. Така лінія вже зазначалась і в самому кресленні в кравецькій книжці з угорського міста Пошони. При накладанні всіх креслень один на один по лінії співставлення вдалося встановити зміни кроїв та їх динаміку у часі:

- стачний шов штанів зміщується з середнього заднього на зовнішній бік ноги;
- звужується верхня частина;
- змінюється нахил розташування крою щодо долевої нитки;
- декорується верхній розріз штанів.

Ці особливості угорських штанів також прослідковуються і при детальному розгляді живопису цього періоду, наприклад, на зображенні угорського міщанина 17 ст. [Király et al., 1990, obr. 55], на зображенні постаті з леопардовою шкурою з Голуховської таблиці з Познанського Національного Музею (перша половина 17 ст.), а також портреті Петера Зріні середини 17 ст. Про застібки на штанах, а саме на литках, згадував і в своєму описі папський нунцій при королі Зигмунді III Клаудіо Рангоні [Sikora, 2013, s. 340]. Також і штани з поховання з Шарошпатак (Угорщина) так само мали розрізи на литках, їх довжина складала 23 см, зафіксовані і сліди від 18 пар застібок [Hotto, 2014, p. 59].

У 2004 р. археологічна експедиція під керівництвом В.Д. Гупало провела дослідження крипт колишнього костелу бернардинів в м. Дубно [Гупало, 2007/251]. У похованні 28 було знайдено рештки труни та кістяк молодого чоловіка 18—25 років зростом 176 см. На нижніх кінцівках кістяка археологом були зафіксовані рештки зеленого сукна, що огортали гомілки від щиколотки аж до коліна й мали металеві застібки, зображені на малюнку [Гупало, 2007/251, іл. 127].

В.Д. Гупало зазначає, що застібки, у вигляді 31 пари петель і гачків, нашиті на сукно яке оздоблене по краю срібним шнуром, а також що

вони розташовувалися по зовнішній бічній стороні кісток гомілки й мали довжину 30—32 см. Ця знахідка була визначена як чоботи пошиті з сукна [Гупало, 2007/251, с. 68].

Аналіз письмових джерел 16—18 ст. подає наступні назви взуття, що виготовлялися та використовувалися в цей період на території Речі Посполитої. Це шкіряні бачмаги, бочкорки, бути-чоботи, ходаки на дерев'яній підосшві, саф'янові чижми, шкіряні капці до бачмаг, скурні, черевики, а також валяні з вовни сулеяти. Єдине вовняне взуття на той час, валяні сулеяти, які були не вище щиколотки, про що свідчать два записи в цеховій книзі львівських шаповалів, бо саме вони виготовляли таке взуття. Документи надають докладний опис такого взуття. Так, у вимогах подання цеховим учнем на екзамен з майстерності в 1590 р. підкреслюється: «четверта штука це мають бути сулеяти з білої вовни до щиколотки для найбільшого хлопця» [Дашкевич, 2013, с. 390]. У наступному запису 1615 р. відзначено: «чоловічих сулеят 2 пари зробить до щиколотки на таборг, по грошу за пару» [Дашкевич, 2013, с. 409].

Жодні з вищезгаданих типів взуття не мали застібок на гачки й одночасно не були такої висоти до коліна, як на археологічній знахідці з м. Дубно, а також і не виготовлялися з сукна.

Натомість на фото, долученому В.Д. Гупало, видно рештки підкладки з тканини схожої на полотно [Гупало, 2007/251, фото 128].

Оздоблення шнуром, застібки і місце їх розташування, а також обтислість в районі литок — характерні ознаки саме вище проаналізованих штанів угорського типу. Про використання підкладок вказують також і письмові джерела, а саме в опису кравецьких робіт від 1630 р. «від пошиття штанів підкладаних 8 гр» [Cyganski, 1910, s. 26], у переліку речей пограбованих під Зборовем у Якуба Міхаловського в 1649 р. «штани кармазинові підшиті» [Kubala, 1896, s. 173], у заповіті каліського шляхтича 1670 р. «штани атласові кармазинові барханом підшиті» [Gorny, 2011, s. 245], а також серед переліку речей ревізованих московитами у гетьмана Івана Самойловича та його синів в 1690 р. «штани атласні червоні подложені вишневим кін дяком» [1690 г. Опись ..., 1884, с. 1167].

Отже, беручи до уваги усі вище наведені аргументи, можна стверджувати, що в крипти Дубенського костелу в похованні 28 було знайдено рештки саме угорських штанів з застілками на литках, а з огляду на місце їх розташування, згідно малюнку археолога й фото знахідки, період їх виготовлення варіюється кінцем 17 — початком 18 ст. На жаль, в фондах Державного історико-культурного заповідника в м. Дубно цього фрагменту застібок й рештків текстилю немає, а докладний аналіз розташування ниток тканини сукна, щодо лінії застібки, дозволив би точніше датувати речовий комплекс і саме поховання. Проте можна стверджувати, що ми

маємо унікальну знахідку, оскільки є кілька подібних аналогій цього одягу в Угорщині, але без збережених застібок.

У 2015 р. автор зробила реконструкцію штанів угорського типу. За основу взято крій, перезнятий угорською дослідницею М. Ембер [Ember, 1967, p. 156] з археологічної знахідки в місті Шарошпатак. Для реконструкції використано вовняне сукно червоного кольору і домоткане льняне полотно для підкладки. Тканина, з якої було пошито оригінал, мала ширину 69 см., тому крій було розташовано на тканині звуженої до саме токої ширини, з урахуванням нахилу крою відносно долевої нитки згідно зі зазначеним дослідницею швом стачування (краї тканин) на оригіналі. Кравецькі книжки подають, що права і ліва штанини мали розташовуватися під час розкрою не паралельно одна одній, а перпендикулярно, тому було застосовано саме такий принцип і в цій реконструкції. Аналогічно були скроєні і частини полотняної підкладки.

Стачувальні шви сукняних частини кожної зі штанин, а також аналогічні елементи підкладок з полотна, зшиті шовковими натуральними нитками швом «за — голку». Підкладка і основна вовняна тканина були між собою поєднані за допомогою довгих стібків шовковими нитками згідно кравецької техніки 17 ст. Штанини з'єднані між собою по центральному шву з урахуванням переднього розрізу довжиною 18 см. Отвір, позначений на кресленні як кишеня, був відтворений саме як розріз, без дошивання мішка кишені, оскільки жодних слідів існування таких мішків не зафіксовано ані в цій, ані в знахідці шовкових штанів 17 ст. в м. Дубно [Погоржельська, 2015, с. 166]. Відкриті зрізи (біля щиколотки, розріз на литках), а також розріз під кишеню зшиті з підкладкою шовковими нитками. На талії підгін сукна шириною в 4 см. (як в оригіналі) утворив тунель для поясу, для чого був використаний шовковий плетений очкур.

На жаль, застібки не були відтворені в повному обсязі, оскільки в фондах та в експозиції державного історико-культурного заповідника в м. Дубно вони відсутні, а археолог не може надати інформацію про їх місце знаходження. Тому при виготовленні реконструкції було використано подібні.

Після примірки на модель штани мали специфічний вигляд: тісно обпинали литки, як і на зображеннях з епохи, натомість в верхній задній частині були досить просторими, особливо ззаду. Отже, було прийнято рішення зробити реконструкцію доломана — верхнього одягу з цього ж поховання з міста Шарошпатак [Hotto, 2014, p. 154] і протестувати комплект. Для пошиття доломану було використано те саме вовняне сукно що і для штанів, полотняну підкладку і натуральну шовкову тканину жовтого кольору для лиштв. Доломан пошитий вручну

натуральними шовковими нитками. При розкроюванні дотримано нахилу крою щодо долевої нитки на сукні та полотні. Так само зроблено отвори кишені на доломані в місці, як і зазначено на крої перезнятому з оригіналу. Поверх полотняної підкладки на передніх пілках, нижніх частинах рукавів і комірі нашиті шовкові елементи лиштв з закріпленням їх до підкладки по всій площині.

Застібка на передніх пілках та на розрізах рукавів здійснюється за допомогою пасматерійних гудзиків і петельок зі шнурка. Гудзики сплетені з чорних шовкових ниток без дерев'яної кульки — основи в середині. З таких же ниток зкручений шнурок для петельок. Після одягання штанів і доломану виявилось, що розрізи під кишені співпадають повністю на штанах і доломані.

У січні 2016 р. було здійснено практичне тестування штанів і доломану. Це дозволило з'ясувати чи якісно зроблено було реконструкцію (відповідно до засобів використання, носіння одягу), які елементи крою забезпечували окремі функції, як крій одягу впливав на дії, рухи носія (наскільки рухливим, відповідним необхідним діям було використання штанів або доломану). Оскільки штани такого угорського крою від 16 ст. і аж до наших днів, зі змінами, але з повним збереженням специфічної конструкції, використовуються вершниками, то було прийнято рішення провести тестування під час їзди верхи на коні різними стилями та виконанню вправ з фехтування шаблею. Станіслав Погоржельський тестував пошитий для нього одяг на київському іподромі пішки та на коні, що дало можливість зробити такі висновки.

1. Використання штанів угорського крою забезпечує широкий спектр рухів під час дій на коні та пішки. Окремі елементи крою штанів, а саме специфічна надмірна ширина у районі таза, дозволяють високо підіймати та виконувати широкі рухи ногою. На практиці це було продемонстровано у відсутності обмеження руху ноги у зігнутому в коліні (зі стремена) та випрямленому (з землі) положеннях сидання на коня, а також у процесі зміни центру важкості при ударах шаблею.

2. Конструкція штанів і фіксація їх високою халявкою чобіт не дає їм задиратись під час їзди верхи (при висиланні коня; при їзді кроком, риссю, галопом; сидючи в сідлі, тримаючи ногу на передній луці; ставлячи коня на дйби).

3. Вузька конструкція штанів забезпечує високу ефективну рухливість під час їзди верхи. Наприклад, відсутньою є необхідність притримування або тримання у руці частини штанів біля стегна для перенесення ноги через луки сідла — подібні рухи необхідні у деяких ситуаціях (при сиданні на коня; злізанні з коня), коли вершник використовує штани східного крою, які не такі вузькі у стегнах і мають більшу глибину кроку, або шовкові штани за кроєм з м. Дубна [Погоржельська, 2015, рис. 1].

4. Конструкція доломану угорського крою не обмежує рухів рук і тулуба. Під час їзди на коні, роботи з поводом, оперування шаблею та чеканом рукави виразно не обмежували (не задирались; не звисали, закриваючи долоні — завдяки середній фіксації рукава у районі зап'ястя; дозволяли робити замахи шаблею та чеканом) рухи рук та тулуба (обертання, нахили) вершника. Вузький крій пахв і рукава, у порівнянні до специфіки крою жупану, виразно не обмежували рухи рук як під час роботи з поводом, так і при оперуванні шаблею, чеканом.

5. Незручність при тестуванні виникала завдяки сорочці пошитій з полотна за західноєвропейським типом, що була довгою та мала широкі зібрані у зап'ястку рукава. Тому варто застосовувати сорочки саме угорського крою, оскільки їх вживання на території Речі Посполитої підтверджено письмовими та археологічними джерелами.

6. Необхідно також додати, що під час тесту були досить специфічні погодні умови: досить висока вологість і температура повітря близько +2 °С. Після тестування доломану і штанів, виготовлених з вовняного сукна та кроєних вгосу, їх просушки, на одязі не було видимих деформацій у вигляді розтягувань (у районі колін і ліктів), що можливо також обумовлено розташуванням поперечного стичного шву. Також залишилась та сама, як перед тестом, структура, фактура та колір тканини.

Отже, після проведення теоретичних досліджень, щодо існування та використання на території Речі Посполитої у 17 ст., одягу угорського типу, а саме вузьких штанів, а також докладного аналізу знахідки з поховання 28 крипти костелу в м. Дубно, можна стверджувати, що ці фрагменти є рештками вузьких угорських штанів кінця 17 — початку 18 ст., пошитих з сукна та з застілками на литках з металевих гачків та петель. Докладний аналіз історичного костюму дозволяє ретельніше проводити датування поховань та визначення особливостей одягу певного історичного періоду.

Білоус Н.О. Тестаменти киян середини XVI — першої половини XVII століття. — К., 2011. — 200 с.

Гупало В.Д. Звіт про роботу Дубенської археологічної експедиції у червні—вересні 2007 року / НА ІА НАН України. — 2007/251.

Дашкевич Я.Р., Шуст Р. Економічні привілеї міста Львова XV—XVIII ст.: привілеї та статуті ремісничих цехів і купецьких корпорацій / Упор. М. Капраль. — Львів, 2013. — Вид. 2: випр. — 876 с.

Жолтовський П.М. Український живопис XVII—XVIII ст. — К., 1978. — 327 с.

Недяк О.К. Україна — козацька держава. — К., 2007. — 1214 с.

Мойсієнко В.М. Акти житомирського гродського уряду: 1590 р., 1635 р. — Житомир, 2004. — 252 с.

Погоржельська І.В. Дослідження та реконструкція штанів із знахідок археологічного текстилю в м. Дубно // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні. — К., 2015. — Вип. 24. — С. 164—169.

1690 г. *Опись* движимаго имущества, принадлежавшаго малороссійскому гетьману Ивану Самойловичу и его сыновьям Григорию и Якову // Русская историческая библиотека издаваемая археографическою комиссією. — СПб, 1884. — Т. 8. — С. 949—1204.

Boullay B. Le Tailevr sincere, contenant les moyens pour bien pratiquer... — Paris, 1671. — 184 p.

Cyganski J. Z życia domowego szlachty sandeckiej. — Lwów, 1910. — 150 s.

Ember M. XVI—XVII. századi ruhadarabok a sárospataki kriptából // *Folia Archaeologica*. — Budapest, 1967. — XIX. — P. 151—183.

Gorny M. Testamenty szlacheckie z ksiąg grodzkich wielkopolskich z lat 1657—1680. — Wrocław, 2011. — 494 s.

Gutkowska-Rychlewska M. Historia ubiorów. — Wrocław, 1968. — 964 s.

Hotto E. Dekonstrucio es rekonstrukcio a XVII—XVIII. századi magyar férfi öltözetek jellemző szabásformáinak rekonstrukciós elemzése: Értekezés doktori. — Sopron, 2014. — 137 p.

Király L., Jankovics J., Galavics G. et all. Régi erdélyi viseletek. Viseletkódex a XVII. századból. Európa Könyvkiadó. — Budapest, 1990. — 131 p.

Kubala L. Szkice historyczne. Seria pierwsza. — Kraków, 1896. — 324 s.

Nawrocki St., Wislocki J. Inwentarze mieszczańskie z lat 1528—1635 z ksiąg miejskich Poznania. — Poznań, 1961. — 150 s.

Rangoni C. Relacja o Królestwie Polskim z 1604 roku. Przelozyl Kaetan Wincenty Kielisinski i Wojciech Kazimierski. — Opole, 2013. — 231 s.

Sikora R., Szleszynski R. Husaria Rzeczypospolitej. — Warszawa, 2014. — 320 s.

Simsa M. Knihy krejcovskych strihu v ceskych zemich v 16. az 18. století. — Straznice, 2013. — 304 s.

Woysznarowicz K.J. Wyjazd Jaśnie Oświeconego Xiążęcia JeMci z Gdańska do Paryża Anno 1667 / Rękopis Biblioteki Narodowej. — Sygn. BOZ 847. — K. 76r.; por. K. Targosz.

И. В. Погоржельская

ИССЛЕДОВАНИЯ И НАУЧНАЯ РЕКОНСТРУКЦИЯ ОДЕЖДЫ ВЕНГЕРСКОГО ТИПА НА ОСНОВАНИИ АРХЕОЛОГИЧЕСКИХ НАХОДОК

Исследованы письменные, изобразительные и археологические источники по использованию одежды венгерского типа на территории Речи Посполитой в 17 в. Проведен анализ археологического текстиля из захоронения в г. Дубно (Украина) с уточнением датирования находки. На основании археологических находок текстиля выполнена реконструкция штанов венгерского типа, доломана, а также проведены тестовые исследования в условиях приближенных к автентичным этого периода.

Ключевые слова: крой, краевецкие книги, реконструкция, археологический текстиль.

I. V. Pogorzelska

STUDYING AND SCIENCE RECONSTRUCTION HUNGARIAN CLOTHES ON THE BASE OF ARCHEOLOGICAL FINDS

Subject of this work is a studying of construction, propagation, special features and using Hungarian clothes on territory of Polish-Lithuanian Commonwealth in 17th century on the base of textual, graphical and archeological sources. In article also is present detailed analysis of archeological textile material from the Dubno's church, description and chronological dating of it. Practical part of work is represented in reconstruction of Hungarian narrow pants and it testing with loading that is approximated to authentic conditions of historical period.

Key words: pattern, patterns book, reconstruction, archeological textile.

Одержано 19.10.2016